

Melnyk I. V. Place of Jewish population in Uman region economy in the XIXth century

The article investigates peculiarities of Jewish economic activity in the villages and towns of Uman district in the XIXth century. The article attempts to show the role and influence of Jewish capital in the regional economic life. The author takes the example of milling and distilling industries, where Jewish representation was significant. The article also focuses on relations between Jews, Ukrainian peasants, Polish and Russian landlords. In the research author shows influence of Jewish population on economic development of Ukrainian agriculture, describes rent as the main Jewish trade.

Key words: Jews, Uman region, Kyiv province, Talne, milling industry, distilling industry, a mill.

Мельник И. В. Место еврейского населения в экономике Уманского уезда XIX в.

В статье исследуются особенности экономической деятельности еврейского населения в селах и местечках Уманского уезда. В исследовании сделана попытка показать роль и влияние еврейского капитала на экономическую жизнь региона на примере мукомольной и винокурной отраслей промышленности, где еврейское представительство было значительным. Также концентрируется внимание на взаимоотношениях между евреями, украинскими крестьянами и помещиками.

Ключевые слова: евреи, Уманский уезд, Киевская губерния, г. Тальное, винокурение, мукомольная промышленность, мельница.

УДК 94 (477. 43/44). «1945 – 1950»

С. Д. Гальчак

РЕПАТРИАНТИ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПОДІЛЛЯ

У статті йдеться про працевикористання колишніх подільських «остарбайтерів», які після повернення на Батьківщину розглядалися радянською державою як важливе джерело трудових ресурсів.

Ключові слова: «остарбайтери», репатрианти, трудові ресурси, працевлаштування, відбудова народного господарства.

В Україні поглиблюється науковий інтерес вітчизняних дослідників до долі «остарбайтерів», обійденої увагою радянською історіографією. Цьому сприяє відмова науковців від стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кон'юнктурних висновків, бажання по-новому, неупереджено і об'єктивно, на перспективних методологічних засадах, поглянути на події Другої світової війни, а також можливість доступу до масиву раніше засекречених архівних джерел. У результаті з'явилися дисертаційні дослідження та статті, котрі в тій чи іншій мірі висвітлюють дану проблематику.

Так, відомий український історик О. Є. Лисенко сфокусував свою увагу на визначенні місця «східних робітників» у соціальній піраміді радянського та пострадянського суспільств. У дослідженні «Проблема «остарбайтерів» як предмет соціальної історії» [1] він наголошує, що «остарбайтери» становлять окрему соціальну групу за своїм походженням, обставинами формування, умовами і тривалістю існування, характером життєдіяльності, ієрархією і субординацією, способами виживання, сприйняттям тогочасних подій та іншими критеріями. Це дало йому підстави виокремити колишніх «східних робітників» у самостійний тимчасовий соціум.

Поряд з вивченням життя та рабської праці невільників у нацистському рейху посилюється науковий інтерес до висвітлення проблем повернення примусових робітників із Сходу на батьківщину. Цьому, зокрема, присвячені статті О. В. Янковської «До питання про долю українських репатриантів Великої Вітчизняної війни» [2], В. Холодницького «Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни» [3], Т. В. Пастушенко «Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944 – 1947 рр.» [4], С. Д. Гальчака «Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб» [5], «Антигітлерівська коаліція і питання репатріації «східних

робітників» [6], «Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації «східних робітників» [7], «Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни» [8], О.В. Буцько «Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946» [9], «Репатріація українських громадян (1944 – 1946 рр.)» [10], «С возвращением»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину» [11], ґрунтовне дослідження М.П. Куницького «Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)» [12].

З'явилися праці, в яких йдеться про життя колишніх невільників рейху у радянському суспільстві, ставлення до них з боку держави [13]. Однак таких робіт ще досить мало. Тому мета даної статті – у певній мірі розширити коло дослідницького інтересу, а саме на прикладі подільських «остарбайтерів», котрі повернулися додому, коротко проаналізувати використання їх робочих рук уже радянською Вітчизною.

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні більш ґрунтовних праць про долю соціальних груп – жертв війни, з історії України післявоєнного періоду.

Пограбоване окупантами і знекровлене війною Поділля, щоб відродитись, потребувало матеріальних і трудових затрат. Підняти його з руїн, насамперед, могла лише самовіддана праця кожного, хто по війні залишився живий, хто до кінця не втратив фізичних і духовних сил, хто міг тримати в руках кельму, молоток, сокиру, сапу, лопату, чепіги плуга...

У краї на такі руки відчувався гострий дефіцит, оскільки кількість працюючих за роки війни у ньому істотно зменшилася. Серед загиблих на фронті, від рук нацистів, переважало хліборобське чоловіче населення, ремісники. Десятки тисяч працездатних подолян полягли смертю хоробрих на полях битв Другої світової. Численні ж каліки, які повернулися з фронту, позитивно вплинути на ситуацію не могли.

В аграрному Поділлі, як і в інших регіонах України, становище ускладнювалося ще й відсутністю найголовнішого засобу виробництва та обробітку землі – сільськогосподарської техніки, котра суттєво полегшувала працю селян і без якої не мислилось подальше зростання її продуктивності.

Гостро не вистачало також робочої худоби. Так, перед весняною посівною кампанією 1946 р. зооветеринарна служба Вінниччини констатувала, що «...переважна частина колгоспного кінського поголів'я не придатна для роботи, а 39196 тварин взагалі не піднімаються. В Томашпільському районі, наприклад, річне навантаження на одну тяглову одиницю (у тому числі на трактор) складало 21 га, або в 3,5 рази більше передвоєнного часу. От чому в 1946 році в районі залишилися необробленими 8756 га родючого чорнозему, а план посіву озимих виконано на 91,5%. Таке ж явище спостерігалось на Поділлі повсюдно...» [14, с. 151].

Основний тягар у землеробстві лягав на плечі змучених війною жінок, а також на домашніх корів, що ледь переставляли ноги: коровами орали, а боронували самі, із останніх сил волочачи борони... Питома вага жіночої праці в аграрному секторі економіки республіки складала тоді 80%. Життя застало широко використовувати також дитячу працю. У колгоспах України в 1947 році працювало 792,8 тис. підлітків віком від 12 до 16 років [15, с. 33, 34].

У той же час трудових ресурсів вкрай гостро потребували зруйнована промисловість, шахти Донбасу, енергетична галузь, соціальна сфера, а нового поповнення – багатомільйонна армія, що тепер дислокувалася не лише на території СРСР. Незважаючи на вкрай гостру потребу робочої сили на місцях, із Вінниччини в липні 1944 р. в організованому порядку на відбудову шахт Донбасу було відправлено 2 565 чоловік [16, с. 253]... Як справедливо відзначав відомий український історик В. І. Клоков, «основний тягар на відбудові народного господарства ліг на плечі самого населення України» [17, с. 14.].

Тому більш, ніж доречним виявилось повернення на батьківщину репатріантів. На всіх рівнях державної і місцевої влади вони розглядалися як важливе джерело трудових ресурсів. Повсюдно одним із найактуальніших питань стало їх працевлаштування, а конкретніше – залучення до суспільно-корисної праці.

Щоправда, на Вінниччині на перших порах недооцінили важливості даної справи. Ось чому із Києва не забарилось застереження. В листі під грифом «таємно» від 8 травня 1945 р., направленому завідуючим відділом у справах репатріації при РНК УРСР Зозуленком керівникам Вінницької області голові облвиконкому Годову та секретарю обкому КП(б)У

.....
Міщенку, зверталась їхня увага на те, що «...в надісланій в РНК УРСР формі № 4 [формі звітності] на 1 квітня 1945 р. вказано, що в працездатному віці прибуло [в область] чоловіків і жінок 682, причому у відомостях вказано, що з числа тих, хто повернувся, 38 чоловік направлено в промисловість, а 133 чол. – у сільське господарство. Чим займається решта 511 чол. у відомостях не відображено... [18, арк. 1-3]

Відділ репатріації при РНК УРСР, – наголошувалося далі в листі, – просить Вас вжити термінових заходів по ліквідації вказаних недоліків і вважає за необхідне періодично перевіряти роботу міських і районних радянських і партійних організацій, обласних організацій та приймально-розподільчих пунктів з питань прийому та влаштування радянських громадян, які повертаються на батьківщину з німецького рабства, заслуховувати доповіді керівників на об'єднаних засіданнях виконкому облради та обкому КП(б)У» [18, арк.5].

Рекомендовані заходи були вжиті, невдовзі становище із працевлаштуванням тих, хто повернувся з нацистської каторги, помітно поліпшилося. Так, станом на 1 грудня 1945 року трудовлаштовано 85,8% від усіх працездатних репатріантів, хоч тепер доводилося мати справу не із сотнями, а тисячами людей.

Конкретно у цифрах це відображалось так: всього повернулись у Вінницьку область на 01.12.1945 р. репатріантів – 30571 чол. Із них дітей – 1136. Кількість тих, хто міг трудитися – 29435 чол. Із цієї кількості трудовлаштовано – 25269 чол., або ж 85,8 відсотка. З них направлено в промисловість – 1122 чол. (7,65%), у сільське господарство – 23347 чол. (92,35%). Не займались суспільно-корисною працею 4166 чол. [19, арк.56].

Остаточо питання трудовлаштування було вирішено влітку 1946 року. Тоді станом на 1 серпня на Вінниччину повернулось 48511 репатріантів. Із них у працездатному віці – 46609 чол. (оскільки серед прибулих виявилось 668 дітей та 1234 особи віком понад 55 років). Серед тих, хто міг продуктивно працювати, жінок нараховувалось 33154 (71,2%), чоловіків – 13455 (28,8%). 3080 працездатних репатріантів (6,65%) отримали направлення на промислові підприємства, 43525 чол. (93,35%) – у сільськогосподарське виробництво. Кількісно доля чоловіків-репатріантів на цей час у промисловості складала 1310 чол., жінок – 1770, у сільському господарстві відповідно 12144 та 31361 чол. Загалом народне господарство поповнилось 46585 працівниками. Залишились нетрудовлаштованими лише 24 репатріанти. Тобто, суспільно-корисною працею було охоплено майже 100 відсотків працездатних громадян, котрі повернулись із німецького рабства [20, арк.87].

Досить високими показниками характеризувалась робота місцевих органів влади по працевлаштуванню репатріантів на тодішній Кам'янець-Подільщині (нині – Хмельничні).

Станом на 1 січня 1946 р. в область повернулися 67 112 чол., в тому числі 1 632 дітей. Із 65 480 чол. працездатних в промисловість було направлено 4 722 чол., у сільське господарство – 58 965 чол. Загалом – 63 687 чол., або ж 97,2%. Залишались непрацевлаштованими 1 793 чол. [21, арк. 3].

Рівно через місяць становище поліпшилось ще більше. На 1 лютого 1946 р. у Кам'янець-Подільську область повернулось 72 550 чол., в т. ч. чоловіків – 21 651, жінок – 48 210, дітей – 1751, осіб віком за 55 років – 938. Загальна кількість працездатних складала 69 861 чол. Із них трудовлаштовано в промисловому виробництві 5 504 чол., у сільському господарстві – 63 440 чол. Разом – 68 944 чол. (98,6%). Без роботи залишались 917 репатріантів [21, арк. 6].

Станом на 1 січня 1947 р. в області було лише 540 безробітних із числа тих, хто повернувся з нацистської каторги. Всього ж повернулося на цей час на Кам'янець-Подільщину 89938 чол. [21, арк. 3].

Серед робітників-репатріантів та репатріантів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, переважала молодь, яка могла б після повернення з Німеччини вчитися у вузах чи технікумах. Але число студентів і учнів з числа репатріантів у перші післявоєнні роки і на Вінниччині, і на Кам'янець-Подільщині було незначним. Так, на початок 1947 р. у Кам'янець-Подільській області навчалось лише 1853 репатріанти. З них у вузах та на професійних курсах – 703 чол. [21, арк. 3]. Решту, охоплених навчанням, складала школярі.

Характерно, що навіть прибулі з Німеччини діти-сироти, старші 14-и років, відразу ж направлялись у розпорядження Управління трудових резервів, де через мережу фабрично-заводського навчання (ФЗН) теж залучались до праці.

Наголос, як бачимо, було зроблено на виробництво, на якнайшвидше отримання матеріальних благ. Підвищення ж кваліфікації, освітньо-професійного рівня працюючих відкладалось на пізніше.

Але найголовніше, ніхто не залишився без роботи. З волі держави усі, хто міг трудитися, були залучені до суспільно-корисної праці, виробництва визначеного п'ятирічним планом валового обсягу продукції.

Отже, репатріанти у повоєнній економіці Поділля, насамперед, розглядалися як важливе джерело трудових ресурсів, їх якнайширше і якнайшвидше працевлаштування було найголовнішим питанням діяльності місцевих партійно-радянських органів. Це була політика держави. Активним залученням до суспільно-корисної праці всієї наявної робочої сили вона сподівалася у максимально короткі строки отримати якомога більший валовий продукт. При цьому навіть не зважалося на наявні перекося: залучення до праці фізично незміцнілих, виснажених нацистською каторгою людей, недостатня увага до підготовки високопрофесійних кадрів, використання дитячої і (особливо широко) жіночої праці та ін. У відбудову народного господарства Поділля найбільший внесок зробили жінки. Насамперед, жінки-репатріантки.

У плані подальшого дослідження теми цікавим бачиться розкриття аспектів адаптації колишніх «східних робітників» у радянському суспільстві, їхня соціальна реабілітація, повернення із небуття в умовах незалежності Української держави.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Лисенко О. Є. Проблема «остарбайтерів» як предмет соціальної історії [Текст] / О. Є. Лисенко // «...То була неволя»: Спогади та листи остарбайтерів / Гол. ред. В. А. Смолій. Ред. кол.: О. С. Артемов, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко та ін. Упорядн.: Т. В. Пастушенко, М. Ю. Шевченко. – К., 2006. – С. 7 – 14.
2. Янковська О. В. До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни [Текст] / О. В. Янковська // Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 3. – С. 206 – 212.
3. Холодницький В. Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни [Текст] / В. Холодницький // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17 – 18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське Історичне Товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет. Редактори: Л. Винар, О. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 4. – С. 414 – 425.
4. Пастушенко Т. В. Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944 – 1947 рр. [Текст] / Т. В. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3. – С. 123 – 136.
5. Гальчак С. Д. Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб [Текст] / С. Д. Гальчак // Безсмертя подвигу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 22 квітня 2005 р. / Київський національний університет внутрішніх справ. – К.: ВПЦ МВС України, 2006. – С. 188 – 200.
6. Гальчак С. Д. Антигітлерівська коаліція і питання репатріації «східних робітників» [Текст] / С. Д. Гальчак // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник наукових праць. – Вип. 29. – К., 2005. – С. 157 – 166.
7. Гальчак С. Д. Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації «східних робітників» [Текст] / С. Д. Гальчак // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – К., 2004. – С. 412 – 420.
8. Гальчак С. Д. Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни» [Текст] / С. Д. Гальчак // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 2. – С. 221 – 237.
9. Буцько О. В. Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946 [Текст] / О. В. Буцько // Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3. – С. 206 – 212.
10. Буцько О. В. Репатріація українських громадян (1944 – 1946) [Текст] / О. В. Буцько // Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 1. – К., 1997. – С. 143 – 158.
11. Буцько О. В. «С возвращеньцем»: судьба українських громадян, репатриированих на Родину [Текст] / О. В. Буцько // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С. 148 – 162.

12. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) [Текст] / М. П. Куницький // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.02/ Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 20 с.
13. Мічуда В. В. Побут і дозвілля сільського населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.) [Текст] / В. В. Мічуда // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 20 с.; Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942 – 2007 рр.) [Текст] / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.; іл. 16 с.
14. Шульга І. Голод на Поділлі [Текст] / І. Шульга. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – 224 с.
15. Гальчак С. «Білі плями» скорботи (причини голодомору 1932 – 1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі) [Текст] / С. Гальчак. – Вінниця: Логос. – 1999. – 51 с.
16. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів [Текст] / Редколегія: А.Ф. Олійник, М.Л. Бабій, С.С. Байда та ін.; упорядники М.Л. Бабій, А. І. Бабенко, С. С. Байда та ін. – Одеса: Маяк, 1971. – 308 с.
17. Клоков В. І. До питання про етапи формування історіографії Великої Вітчизняної війни [Текст] / В. І. Клоков // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С.123-136.
18. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), Ф. П – 136, оп. 13, спр. 67. – 5 арк.
19. ДАВО, Ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 382. – 193 арк.
20. ДАВО, Ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 380. – 109 арк.
21. Державний архів Хмельницької області, Ф. Р – 338, оп. 14, спр. 2. – 76 арк.

Galchak S. D. Repatriants as an important source of manpower in Podillya region.

The article deals with the problems of employment of the former «ostarbiter» who were regarded by the Soviet State as an important source of manpower after they returned to their Motherland.

Key words: «ostarbiter», repatriants, manpower, rehabilitation of the national economy.

Гальчак С. Д. Репатрианти как важный источник трудовых ресурсов Подольи.

В статье идет речь о трудоустройстве бывших подольских «остарбайтеров», рассматриваемых по возвращении на Родину советским государством как важный источник трудовых ресурсов.

Ключевые слова: «остарбайтеры», репатрианты, трудовые ресурсы, трудоустройство, восстановление народного хозяйства.

УДК 37:78(477.44–25)«17/19

О. В. Черкашина

МУЗИЧНО-ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ М. ВІННИЦІ (КІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.)

У статті досліджується період становлення освітніх навчальних закладів Вінниці кінця XVIII – поч. XX ст. Особлива увага приділяється діяльності музично-освітніх установ, які заклали міцний фундамент подальшої музичної професійної освіти та культурного розвитку як Вінниці, так і Подільського регіону зокрема.

Ключові слова: братська школа, губернська польська гімназія, приватні пансіони, музичні класи, учительська семінарія, реальне училище.

Кінець XVIII ст., а саме, 1793 рік ознаменував початок нової епохи в історії Правобережної України (Київщина, Брацлавщина, Волинь, Поділля), що після другого розподілу Польщі увійшла до складу Росії. Проте змінились лише форми експлуатації місцевого населення. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує період з другої половини XIX ст., оскільки саме у цей час в Україні відбуваються позитивні зміни в сфері економіки, архітектури, будівництва, освіти тощо.

Метою статті є спроба висвітлити та проаналізувати роль і місце освітянських установ Вінниці, зокрема, музичних кінця XVIII – поч. XX ст. в контексті суспільно-політичних зрушень у країні. Підвищений інтерес до вивчення освіти (особливо музичної) Подільського